

VILKO ENDSTRASSER

Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb

GOVORNI ŽANROVI U GJALSKIJEVU DJELU *POD STARIM KROVOVIMA* U KONTEKSTU POVIJESNIH, POLITIČKIH I EKONOMSKIH ZBIVANJA

U radu se analizira zbirka pripovijedaka Ksavera Šandora Gjalskog *Pod starim krovovima* u kontekstu povijesnih, ekonomskih i političkih zbivanja. Analiza je pokazala kako se veće prozne cjeline sastoje od mnoštva govornih žanrova, koji se u tekst unose različitim književnim postupcima. Pokazalo se i to da je temelj romana ili veće prozne cjeline lik koji govori, jer, govoreći, prenosi određene iskaze već prisutne u jeziku zajednice kojoj pripada, pridodajući im svoje stavove i mišljenja. Tako se stvara jezični komunikacijski lanac, a iskazi likova u proznim djelima upućuju književni tekst prema izvanknjiževnim referencijama, koje obuhvaćaju cjelokupan društveni život određene zajednice.

Ključne riječi: književnost, govorni žanrovi, povijest

1.

Moderna je povijest Europe velikim dijelom, možda najvećim, pripovijest o nacijama i njihovoj težnji za hegemonijom, ili, u malih naroda, za oslobađanjem od tuđe prevlasti. Ta se pripovijest već naraštajima prenosi nacionalnim jezicima pojedinih naroda, a svaki je pojedinac materinskim jezikom osuđen na vezanost uz jednu nacionalnost. Takvim se nacionalnim jezicima, između ostalog, prenosi i mržnja prema drugim narodima, u njima se ljudi znaju utaboriti u agresivne i panične zajednice zatvorene u nacionalne spilje u kojima snuju i organiziraju krvoprolića Drugih (usp. Sloterdijk 1992:100-103).

Čini se da su se u Europi nakon pada Berlinskoga zida istočno i zapadno od "željezne zavjese" ponovno na različite načine aktualizirali problemi vezani uz pojam nacije. Istočno od "željezne zavjese" problemi nacije, njezina samoodređenja, prostora koji zauzima i kulturnog identiteta

bili su potiskivani komunističkom ideologijom. Nakon Prvoga svjetskog rata srušila su se četiri carstva, od kojih su tri bila izrazito višenacionalna, a Europi su se nudila dva koncepta rješavanja nacionalnog pitanja. "Boljševički" koncept iskorištavao je težak društveni i gospodarski položaj velikog dijela populacije i situaciju u kojoj su se mase više mogle mobilizirati na pitanju socijalne revolucije nego nacionalnog samoodređenja, dok su saveznici ponudili "vilsonovsko" rješenje pitanja, po kojemu se državne granice moraju poklapati s nacionalnim i jezičnim granicama. Taj je princip u praksi bio neprovediv jer je većina nacionalnih država izgrađena na ruševinama starih carstava bila višenacionalna kao i stare "tamnice naroda" koje su novostvorene države zamijenile (usp. Hobsbawm 1993:146-147).

Takva je situacija neriješenih ili djelomično riješenih problema stvorila uvjete za ulazak u Drugi svjetski rat, koji je iznjedrio blokovsku podjelu svijeta i ponovno suočavanje s problemom rješavanja nacionalnog pitanja nakon pada Berlinskoga zida. Stoga nije nikakvo čudo što su se na koncu dvadesetoga stoljeća pojavile mnoge knjige u kojima se istražuju, opisuju i sintetiziraju problemi vezani uz pojam nacije, koji se eksplicirao već u prethodnome stoljeću u okviru političkog diskursa liberalne ideologije kojoj je gospodarsko-ideološki temelj bio zahtjev za jedinstvenim nacionalnim tržištem.

No i prije pojava modernog i suvremenog nacionalizma postojala je ideja nacionalnog identiteta. Tako Ivo Banac smatra iznimno važnom činjenicu da je među južnim Slavenima nacionalni identitet Bugara, Hrvata i Srba stvoren, premda ne i čvrsto određen, davno prije razvitka suvremenog nacionalizma, jer su ove tri nacije sačuvale kolektivno sjećanje o svojoj srednjovjekovnoj državi. To je sjećanje preživjelo u svijesti nacionalnih elita, djelomično i u pučkim predodžbama u različitim oblicima, unatoč prekidima ili umanjenjima pune državne nezavisnosti (Banac 1995:14-15).

U 19. stoljeću u Hrvatskoj su se tendencije prema nacionalnom ujedinjavanju formulirale u dvije nacionalno integracijske ideologije. Jedna je počivala na ideji nejasno određene zajednice južnih Slavena raštrkanih u Austro-Ugarskom i Turskom Carstvu, koja je uzimala u obzir sličnost jezika i kultura tih naroda. Druga je bila zasnovana na ideji državnog, povijesnog i prirodnog prava hrvatskoga naroda kao zasebne nacionalne, političke i državne jedinice.

Ernest Gellner scenarij razvoja nacionalizama svodi na paradigmu odnosa nerazvijenog *ruritanskog* seljačkog stanovništva koje, predvođeno intelektualnom elitom, teži oslobođenju iz potlačenog položaja u *Carstvu Megalomanije* te ujedinjenju i stvaranju nezavisne države *Ruritanije*. To se, naravno, protivi interesima centara moći Megalomanije (usp. Gellner 1998:78-82). Paradigma je zbog svoje jednostavnosti zavodljiva kao misaona predodžba. S druge strane tako pojednostavljena projekcija društvene i političke zbilje ne govori ništa o povijesnom kontekstu

pojedine *Ruritanije* unutar polja interesnih silnica konkretne *Megalomanije*. Isto tako zanemaruje interferencije interesa i iz toga proizašle međusobne odnose i sukobe *megalomanskih* zajednica ili načine komuniciranja i pokušaje povezivanja *ruritanskih* društava.

Čini mi se da se u Gjalskijevu djelu u velikoj mjeri proteže problem određenja i konstituiranja hrvatske nacije, ali ne u smislu samovoljnog konstruiranja nacionalnog identiteta ili utopističkog zasnivanja državne i političke zajednice, već se problem predočuje kao sinteza povijesnih, političkih i gospodarskih silnica koje su ga oblikovale.

Sredinom 19. st. hrvatsko je stanovništvo živjelo unutar Habsburškog, kasnije Austro-Ugarskog carstva Megalomanije. Mirjana Gross je u svojoj iznimno zanimljivoj i iscrpnoj povijesnoj analizi hrvatskoga društva šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća zaključila da je tehnika vladanja neoapsolutističkog sustava u Habsburškoj Monarhiji proizlazila iz trostruke tradicije: prosvijećenog apsolutizma Marije Terezije i Josipa II., Meternichove stabilizacije "starog režima" i građanskog liberalizma 1848./49. Neoapsolutistički je režim nastojao stvoriti uz pomoć modernizacije, koja je uključivala neke ideje građanskog liberalizma, državno i privredno jedinstvenu Carevinu, ali ipak u okviru srednjovjekovnog monarhijskog načela, tzv. monarhijskog legitimizma po kojemu se prava vladara određuju "po milosti božjoj". S druge se strane u revoluciji 1848. probilo načelo o prirodnom pravu čovjeka da sam određuje svoju sudbinu, slobodan od tutorstva države i staleža. Za liberalno građanstvo to je u praksi značilo diobu vlasti između monarha i naroda u ustavnoj monarhiji. No vojno-monarhijska reakcija nakon 1848. nije željela ustavnu carevinu, nego snažnu vojno-birokratsku državu. Ali ustupci su "novom vremenu" bili nužni, a odnosili su se na stvaranje uvjeta za osiguranje pravnog okvira kapitalističkim privrednim i društvenim odnosima, za poticanje konjunkturalnog optimizma kapitalista i profita. Kao izlazom iz takvih oprečnih i pomalo paradoksalnih društvenih, političkih i gospodarskih odnosa, monarhijska se restauracija poslužila pseudoustavnošću: rastjeran je austrijski parlament, a za cijelu je Carevinu proglašen oktroirani ustav, koji je imao osigurati tradicionalni monarhijski apsolutizam uz zadržavanje onih liberalnih načela koja su pružala gospodarske i upravne okvire za razvoj kapitalističkog društva. To je značilo ukidanje feudalne municipalne konstitucije. Prema oktroju, proglašenom 6. rujna godine 1849., nerazdjeljiva, jedinstvena Austrijska Carevina sastoji se od "krunovina", kojima se obećava uska autonomija, a zapravo su trebale postati sukladne pokrajne. U svim krunovinama nije provedeno nagoviješteno odvajanje uprave od sudstva, ali su svugdje na snagu stupile odredbe koje su stvarale temelje kapitalističkom uređenju. Ukinuti su feudalni posjedovni odnosi i staleški ustavi, proglašena je jednakost pred zakonom i omogućeno je slobodno stjecanje imetka uz pravnu sigurnost privatnog vlasništva. U tom je okviru nastao "Bachov apsolutizam". To je bio apsolutizam novog tipa koji je počivao na vojno-birokratskoj autokraciji koja se je temeljila na pokušaju povezivanja

tradicionalnog apsolutizma i kretanja prema građanskom kapitalističkom društvu. U Hrvatskoj je Banska vlada 1850. stupila u život i počela je djelatnost šest županija (okružja) koje, osim naziva, nisu imale ništa zajedničko s nekadašnjom municipalnom samoupravom. Vrhovni su župani postali izvršni organi Banske vlade, a županijski odbori, središta feudalne vlast, razrušeni su (Gross 1992:77-85).

Ipak, smatra Mirjana Gross, najveće je dostignuće neoapsolutizma bila primjena austrijskog Općeg građanskog zakonika, koji se temelji na načelima slobode trgovine, obrta i prometa, nepovredivosti privatnog vlasništva, pogotovo u raspolaganju zemljištem, sigurnosti osobe, slobode konkurencije i sklapanja ugovora, slobode izbora posla i zvanja. Tek su tim zakonikom provedena liberalna načela proglašena 1848. — jednakost građana pred sudom — i uklonjeni propisi ugarskog prava s feudalnim privilegijama (Gross 1992:88).

U 19. su se stoljeću stvarali politički i gospodarski uvjeti koji su odredili smjer razvoja europskih društava prema organiziranju nacionalnih država. Ulaskom u povijest one su pak proizvele pitanja i probleme vezane uz nacionalni teritorij, kulturni identitet i nacionalno tržište.

2.

Važnost nekog društvenog događaja, političkog ili ekonomskog, za određenu se zajednicu ne očituje samo u posljedicama koje za sobom povlači nego i u jeziku. Jezik se pojavljuje u različitim vidovima, usmenom i pisanom, njegova funkcija može biti obvezujuća, u aktima sa zakonskom snagom, ili neobvezujuća, u svakodnevnom govoru. U daljnjem ću tekstu u kontekstu političkih zbivanja onoga vremena analizirati različite jezične oblike, iskaze koji su oblikovani u Gjalskijevoj zbirci pripovijedaka *Pod starim krovovima*.

Prozni tekstovi, osobito romani, zanimljivi su i za proučavanje izvanknjiževnih pojava jer na neki način predočuju umjetnički stiliziranu sliku jezika određene kulture ili nekog njezinog segmenta. Mihail Bahtin smatra da je romaneskni jezik umjetnički organizirani sustav spajanja jezika, kojemu je cilj pomoću jednog jezika osvijetliti drugi, modelirati živu sliku drugog jezika, jer se tuđi iskazi prenose tako da u njih unosimo vlastite intencije i kontekstualne okvire (usp. Bahtin 1989:124). Veće prozne cjeline sastoje se od mnoštva govornih žanrova koji se u cjelinu djela unose različitim književnim postupcima, pri čemu lik koji govori, fiktivni ili stvarni govorni subjekt, ima temeljnu funkciju jer, govoreći, prenosi određene iskaze već prisutne u jeziku zajednice kojoj pripada i pridodaje im vlastite stavove, mišljenja te emocionalni intenzitet. Tako se stvara jezični komunikacijski lanac, a iskazi likova, mada su u književnoj prozi fiktivni, upućuju čak i fikcionalni tip teksta prema izvanknjiževnim referencijama, koje obuhvaćaju neke vidove društvenog života određene zajednice.

Ksaver Šandor Gjalski majstor je jezične orkestracije. Zbirka pripovijedaka *Pod starim krovovima* nadomješta kroničan nedostatak polifonije u hrvatskoj kulturi toga doba (usp. Frangeš 1975: 230). To je djelo komponirano tako da se u njemu sukobljuju različiti tipovi iskaza, tu su u konfliktu pojedinci i društvene skupine kao nositelji različitih jezika, tj. različitih ideoloških pozicija.

U svijetu Gjalskijeva djela, budući da opisuje aristokratsku društvenu sredinu, dominiraju žanrovi salonske komunikacije. Klasno raslojavanje društva i gubitak privilegija starog društvenog staleža, tj. de facto ukidanje nekadašnje municipalne samouprave, izražava se žanrovima tipičnim za društvene domjenke i razgovore oko stola. Pripovjedač je jedan od likova zbirke pripovijedaka koji orkestrira mnoštvo glasova u cjelinu djela. Batorićev monolog o problemima društvenog napretka dobar je primjer Bahtinove teze o dijalogičnosti riječi. Njegov je iskaz replika na već postojeće iskaze o tom problemu i kao takav karika u komunikacijskom lancu, određen i prijašnjim iskazima i Batorićevim vrijednosnim sudom koji ujedno određuje ekspresivnost i adresivnost iskaza.

Gjalski pušta glas hrvatskog plemenitaša, zagovornika tradicijskih aristokratskih vrijednosti, da sa svoje čvrste plemenitaške pozicije razmotri stanje hrvatskoga društva. U tom se iskazu ekspliciraju problemi društva u unutarnjem sukobu između feudalno-posjedničkih i građansko-liberalnih gospodarskih i političkih odnosa:

Taj vaš napredak, kultura, civilizacija, liberalizam, da, daleko nas dovede! Ali dakako, mi stari — kako ono kažu — da, Verbecijanci — — mi spadamo u ropotarnicu, oturio nas svijet! Pa što ste bolje učinili? U moje doba imao je svaki kmet četiri do šest volova, sad nema cijelo selo toliko; bili smo imućni sada smo siromasi. Tada si u Hrvatskoj jedino kano Hrvat mogao živjeti, i svaki se tuđinac otimao da ga priznađu Hrvatom. Ali otkad je onaj — da mu Bog grijehe prosti — Lujček Gaj izmislio Ilirce, otada griješiš ako hoćeš da budeš Hrvat, otada te svakojaki Mosesi, Bergeri i Teodorovići hoće da upute da nisi Hrvat, da to nije tvoja hrvatska zemlja, tvoja hrvatska kraljevina. Sve je nagore krenulo! Aristokracija pogiba — međutim ja je ne žalim, vi znate da sam slobodouman; mi plemići osiromašismo, građanstvo isto tako, a seljaštvo? — Podigoste tobože seljaka, a kakav je? Jadan, oderan i gladan, grdno ga izgulilo to novo vrijeme. Pod gospodom je bio bogat, a sad pod doktorima 'universi juris', svojom djecom... Ta, ti amice Štefica, znadeš najbolje! (Gjalski, 25).

Gubitak vlasti plemićkoga staleža izražen je i dijalogom u kojemu jedan od likova izvješćuje o novom zakonu kojim se ukida županijski izbor činovništva, a birokraciju stavlja pod izravnu upravu bana. Nakon toga slijedi pripovjedačev komentar te političke promjene. Dijalog je lijep primjer performativnog tipa iskaza. Takvi iskazi posjeduju djelatnu snagu koja proizlazi iz hijerarhije društvenih institucija, a najčešći se primjeri nalaze u pravnim aktima sa zakonskom snagom:

— Da — najnovija novost! Pred raskršćem u Jalkovici sreo sam velikog župana na putu iz Zagreba. Čitao je kod bana osnovu zakona o županijskoj upravi.

— Pak? — ulete mu svi u riječ.

— Pak — županija po novom zakonu više neće birati činovništva. Imenovat će ih ban.

— Dakle ipak dolazi do toga! — bolno se jave nekolicina.

— Baš kao pod Bachom. — A što ti sad na to, Markiću? — upita zlobno Ercigonja. — Je li to tvoj ustav?

— Ode naša sloboda — sad smo u rukama svakomu tko bude imao vlast — zamijeti podžupan. — I tako sam ja posljednji birani podžupan.

— Sad je birokracija na redu! — dometne veliki sudac i lupi bijesno po stolu da su čaše zazvečale.

Najzad, ta novost im je donijela vijest da ih ostavlja nešto njihovo od vjekova, a to nešto bila im je njihova mila, drevna, slobodna "varmeđija", pod sjenama koje mogoše imati "svoju voljicu" i gdje mogahu braniti "slobodicu svoju" (Gjalski, 201).

Mirjana Gross smatra da su, kao nastavak i dopuna proglašene ravnopravnosti nacija i liberalnih načela o samoupravi iz 1848./49. sazrele ideologije koje su nacije uglavnom poistovjećivale s određenim teritorijem svuda gdje je postojala tradicija feudalnih "municipalnih" prava, dakle određene autonomije ili posebnih privilegija. Ideologije povijesnog i državnog prava, koje su uvijek uključivale i prirodno, narodno pravo, postale su moćnim pokretačima političkih akcija, modernizacijskih nastojanja, društvenih promjena i kulturnih ostvarenja (Gross 1992:122).

Latinske sentencije i kajkavski dijalekt karakteriziraju likove plemenitaša, a u prikazima društvenih domjenaka dominiraju žanrovi salonske komunikacije u kojima se razmatraju aktualni društveni, gospodarski i politički problemi. U pripovijetci *Starci — dagerotipi iz prošle generacije*, veoma je zanimljiv dijalog između Batorića i njegova prijatelja Kirinčića, seoskog plemića iz prosječne, stare plemenitaške obitelji, s malim imanjem i skromnim životnim prilikama malog plemstva, o principima na kojima bi trebala počivati državna zajednica. Batorić zagovara ideju tla, državnoga teritorija, a njegov prijatelj ideju krvi, povezanost i srodnost slavenskih naroda. U tom dijalogu na vidjelo izlazi vještina Gjalskijeva pisanja, koja nije usmjerena na "propovijedanje", tj. didaktička uvjeravanja, nego na prikazivanja govorne raznolikosti u svoj svojoj punini, čime se lik karakterizira govornim izrazom. Gjalski bilježi i sukobljuje različite iskaze, različite ideološke svjetove, nigdje ne nudeći jedinstveno rješenje oko kojega bi razvijao didaktičko-edukativni stil:

— To tvoje "slavjansko more" nije nego sanjarija, utopija, za koju baš najmanje ti tvoji Slavjani rade! — vikaše razdraženo illustrissimus — a taj slabi čamac, ta orahova ljupina, to je tisućugodišnjom historijom posvećena država koja je odoljela još gorim navalama. Ta prije četrdeset godina upravo ste tako govorili. Bili ste kao ljudi na koncu prvog

tisućljeća, koji su također očekivali propast svijeta. Tako i vi: po vašim riječima odavno bi to vaše slavjansko more moralo sve poplaviti, a ipak još smo ovdje!

— Stani — stani! Mi smo se mogli u vremenu preračunati — *errare humanum est!* Najzad tko će na minutu pogoditi? I sami astronomi pogriješe. Ali u samoj stvari — *in merito* — tko može kazati da smo se prevarili? Kud ćeš da se prevarimo pored činjenice da se od Urala do Balkana širi jedna ista krv, ori ista riječ i pjesma. Tu je dosta da za to saznadosmo, a drugo — dolazi samo od sebe. Krv nije voda! K tomu pak dolaze još naši neprijatelji, koji nam danomice dokazuju kako s nama rascjepkanim mogu činiti što ih volja. Fine finaliter naučiti će iz toga naš svijet što znači sloga, pa će nestati današnjh jada i bit će Slavjan svoj u slavjanskom domu!

— Bene, ali *qui bene distinguit, bene docet*. Pitanje jest što je naravnije, sjedinjavati se po jeziku ili po zemlji? Povijest dokazuje da je zemlja bila uvijek prvi temelj. Pa i jest! Meni je bliži i srodniji Švaba ili Mađar iz Slavonije, nego Kranjac ili Čeh. U istoj smo zemlji, isti nas vjetar bije, isto sunce grije, jedni smo — mada nam majke drugačije govoriše. A kakva prava i istinita zajednica veže mene npr. s istim pa ma bilo Hrvatom, ako je rođen i nastanjen izvan Hrvatske? Odlučuje geografija — geografija u politici, a ne etnografija!

— Bajagi! Što znam ja što ti misliš — tko bi vas mladiće razumio? Čemu miješati i geografiju i etnografiju ovamo? Znam da sam negdje čitao da je čovjeku prava domovina materinji jezik. Neka se u Željnici nasele sami Tunguzi, a mojih Hrvata da nestane — da li bih se mogao još osjećati da sam kod kuće? Bio sam vojnik, pa znam kako mi je bilo kad dođoh iz Italije u Salzburg. I već to što ovdje svakog razumijem bilo mi je kao da sam napô kod kuće. Istom pak kad na bečkom Heuermarktu sretoh Slovaka i nakon tolikog vremena prozborih riječcu: "brate", bude mi kao da sam u Željnici. Da — da — živa materinja riječ — to je ona glavna spona! A ta će nas vezati sve — sve koji govorimo jednako!

— I starac zanosno zapjeva refren ilirske pjesme: To je ona silna moć, ka će spojiti sve jednoć! (Gjalski, 196-197).

U toku integracije hrvatske nacije, smatra Mirjana Gross, hrvatsko je ime od jezične i regionalne oznake prešlo u nacionalnu. U iliraca je postojao određeni raskorak između "kulturnog" ilirizma i političkog "kroatizma", tj. između hrvatskog "političkog naroda" i ilirske jezične "narodnosti". Politička akcija 1848./49. pogodovala je novoj sintezi u hrvatskoj nacionalnointegracijskoj ideologiji spajanjem određenih elemenata ilirizma (uz napuštanje njegovih temeljnih koncepcija) i tradicija kroatizma u novom jugoslavizmu. U uvjetima apsolutističkog režima izrasla je također isključiva hrvatska nacionalnointegracijska ideologija koja je odbacivala ilirističku tradiciju (Gross 1992:104-105).

Na elementima ilirskih i četrdesetosmaških političkih koncepcija izrastala je pedesetih godina jugoslavenska ideologija. Najbolje se izrazila, smatra Mirjana Gross, u dvojice najplodnijih pisaca — Kukuljevića i Račkoga. Jugoslavizam se u Kukuljevića oblikovao kao hrvatska nacionalnointegracijska ideologija koja unutar širega jugoslavenskog okvira sadrži duhovni temelj za stvaranje hrvatske građanske kulture. Rački je pisao pod dojmom germanizacije koja je izravno ugrožavala hrvatski nacionalni život. Bio je uvjeren da se samo oslonom na slavenstvo, a unutar njega na jugoslavenstvo, može stvoriti obrana protiv premoći tuđe njemačke kulture i temelj za sustavnu izgradnju jugoslavenske, a unutar nje i hrvatske kulture koja bi osigurala opstanak južnih Slavena. Rački je potkraj apsolutizma načistu s pojmom "hrvatski narod" u smislu hrvatske nacije kao specifičnosti koja se razlikuje od srpske i treba da izgrađuje svoju kulturnu osobnost (Gross 1992:109).

U tim se tendencijama ogledava paradoksalni politički položaj hrvatskog društva toga doba. Pravo se hrvatske političke zajednice pokušava legitimizirati pozivanjem na anakroni monarhistički legitimitet hrvatske srednjovjekovne kraljevine, vidljiv u Batorićevu iskazu, dok se načela građanske ideologije fokusiraju unutar političke ideje jugoslavenstva koja se formulirala još unutar ilirskoga pokreta.

Tema ilirskoga preporoda i osoba Ljudevita Gaja često se problematiziraju u prozi toga doba. Dio hrvatskoga plemstva protivio se Gajevoj ideji, a Gjalski to vješto prikazuje u različitim kontekstima. U pripovijetci *Mlin kod ceste* opisuje se stara pripovjedačeva tetka, otmjena dama, koja je pripadala visokom plemenitaškom društvu te bila zagovornica elitizma i strane "visoke" kulture. Ona je s prezirom gledala na domaću hrvatsku kulturu i tim se stavovima razlikovala od Batorića, zagovornika hrvatske autentičnosti, iako je Batorić, kao i ona, imao negativno mišljenje o ilirskome pokretu:

Gaju je rado prišivala gdje je što mogla. "Mon Dieu" — ta — prosti apotekarski sin — i taj — eto — ujedared da će učiti nas Hrvate govoriti. Da bude velik gospodin!". Literatura domaća još bi gore prošla. Čitala, dakako, nije nikada ništa, ali njoj je dosta bilo da se hrvatski piše, a da ne može biti dobro (Gjalski, 133).

Isti se stav prema kompleksu ilirizma može izraziti anegdotom o kapelanu koju stara tetka priča kao doživljaj svoga pokojnog muža Josephusa:

Moj pokojni Josephus smijao se uvijek kako je jednom taj siroček kod biskupa bio na objedu i duhao na sladoled, misleći da je vruć — dakle takav je bio — i taj — ujedared čujem da je to ilirski literat — dapače da, ilirci silno hvale njegove pjesme. No — lijepe li mi književnosti gdje su takovi literati! (Gjalski, 133).

U pripovijetci *Plemenitaši i plemići* Gjalski opisuje susret "novog", snobovskog plemstva i starih plemića Batorićeve generacije. U njihovim se dijalozima prelamaju različita politička uvjerenja i stranačka previranja s karakternim osobinama pojedinca. Oznaka tog "neoplemstva" je nepostojanost političkih uvjerenja te snobovski visokoparni stil ponašanja, vidljiv u opisu lika imenom Feri, koji u društvu Batorića i njegovih prijatelja iznosi svoja politička načela:

Mrzio je "narodnjake", a upravo s entuzijazmom slavio protivnike narodnjaka. Ercigonja se sjeti da je prije malo vremena još pjevao ilirske pjesme, no on se tek prezirno nasmije. Ta nakanio je da bude "aristokratičan", a s tim pojmom spajao je potrebu da se i upolitici pokloni načelima Danijela Josipovića (Gjalski, 99).

U razgovorima o politici obično dolazi do svađe, a razljučeni "novi plemić" Feri, pokušao je sugovorniku zabraniti da govori. No, suprotstavlja mu se "konzervativni", stari plemić Batorić, i zalaže se za slobodu govora koju smatra osobitom za hrvatsku tradiciju:

Oho, oho, amice Feri! — javi se sada Batorić opet ne u kajkavštini — — ti ćeš mi oprostiti, ali mi smo ovdje u staroj hrvatskoj kući kojoj, ja bih rekao, svetost se upravo u tome sastoji da je svakomu slobodno reći što hoće, a da ne treba da se boji posljedica (Gjalski 104).

Feudalni zemljišno-posjedovni odnosi temeljili su se na ovisnosti seljaka o privilegiranim staležima koji su ravnali raspodjelom dohotka, prije svega seljačkih davanja, u svoju korist. Reforme agrarnog uređenja na kojima su se temeljili zakoni za likvidaciju feudalnih odnosa nakon 1848. provedene su za Marije Terezije. Postojeće odnose regulirali su terezijanski urbari uz pokušaj uklanjanja zlorab od strane vlastelinstva i raščišćavanja neutvrđenih odnosa. Izveli su diobu između dominikalnih (alodnih) zemljišta u neposrednom vlasništvu gospoštija te selišnih (urbarijalnih ili rustikalnih) zemljišta, prepuštenih seljačkim obiteljima na uživanje radi osiguravanja njihova opstanka i davanja feudalcima. Terezijanski urbari poznaju i izvanselišne zemlje što su ih seljaci uživali uz svoja selišta pod određenim uvjetima. Bile su to krčevine, gorne zemlje (vinogradi),

remanancijalne zemlje (koje su ostale nakon podjele zemlje na selišta), seljačke zemlje na alodu te paše i šume što su ih seljaci uživali uglavnom zajedno s vlastelom.

Vladar je i za Hrvatsku i Slavoniju potvrdio ugarske zakone 1847./48. koji ukidaju urbarijalni odnos, vlastelinsku jurisdikciju i crkvenu desetinu. Ti zakoni nisu primijenjeni, ali je Jelačić svojim pismom od 25. travnja 1848., koje je čitano seljacima u svim općinama, jamčio da su urbarijalna daća, tlaka i crkvena desetina ukinute. Hrvatski je sabor 1848. potvrdio taj proglas te ukinuo urbarijalna davanja, vlastelinsku sudbenost, oslobođenje privilegiranih slojeva od poreza i proglasio dotadašnje podložnike neograničenim vlasnicima selišta. Pritom se izjasnio za državnu odštetu vlasteli za gubitak davanja sa selišta. Ti su zakonski članci proglašeni iako nisu dobili carsku sankciju, ali nisu regulirani. Sve do apsolutističkog patenta 1853. vladalo je kaotično stanje koje je izazivalo žestoku klasnu borbu bivše gospode i podložnika. Stoga ogorčeni sporovi oko izvanselišnih zemljišta obilježavaju pedesete i šezdesete godine. Među žalbama općina protiv vlastele zbog oduzimanja zemljišta, šume su imale središnje mjesto. Krvavi obračuni između seljaka te lugara i činovnika, odnosno sluga vlastele, bili su na dnevnom redu do kraja šezdesetih godina. Ukidanje feudalnih odnosa proglašeno je 1848., ali nove strukture nisu normirane, a velik dio obaveza uopće nije ukinut. Zato je postojalo plodno tlo za fizičke sukobe i ekscesni otpor seljaka jer uprava i sudstvo još nisu bili čestito organizirani, a samovolja vlastele još je uvijek nailazila na potporu pojedinih oblasti (Gross 1992:91-94).

Gjalski nije tako naivan pisac da zanemari klasni interes, tj. da pretpostavi kako neka čvrsta moralno-ideološka osnova može ujediniti raslojeno društvo. On je zauzeo aristokratsku poziciju s koje kao svjedok bilježi dinamiku društvenih procesa. Raspad društvenih odnosa nakon agrarne reforme i oslobađanja kmetstva, te tragične posljedice neriješenih problema opisuje s izvjesnom količinom crnog humora:

Usred kojih pedeset seljaka, oboružanih sjekirama, kosama i batovima, stajao je Batorić sav crven i ljut. Psovao je i grozio se toj razjarenoj četi: "Vi tati, vi razbojnici, to bute vi meni platili! Navčil bum vas ja kak se bog moli — vi tepčeta muška!"

...

Čakaj čakaj, stari vrag, samo još jemput dođi na našu zemlju vu lov, sve ti bumo potukli, pak i tebe! Kaj misliš da te se bojimo i da morebiti ne znamo da je to naša zemlja? Znamo mi kaj je vu pismu i zakonu; kazala su nam gospoda vu Beču. Zel vam je presvetli kralj vaše pravice. Kaj bi nam ti zapovedal, zbacil te je kralj s tvoje komeške (županske) stolice; vsi smo sada jednaki. Sad smo mi takva gospoda kak god i ti. Odnese se odovud, bumo ti drugač odmerili dvadeset i pet, kak si ti negda nam (Gjalski, 34-35).

Zdravica u slavu naroda zvuči ironično u kontekstu opisa sukoba plemića Batorića i oslobođenih kmetova:

Ja dakle, slavno društvo, sve ovo što rekoh spajam u jednu izreku pa kličem: Neka živi, neka raste, nek se razvija mili naš narod! Pijući u to ime punu čašu vina, predajem je mužu koji je uvijek ljubio naš narod i kojega će narod u sve vijeke slaviti i hvaliti kao pobornika svog oslobođenja. A to je naš visokopoštovani domaćin (Gjalski, 96).

Dosad smo vidjeli kako različiti tipovi iskaza, dijalozi, monolozi, anegdote, zdravice čine elemente cjeline proznoga djela i kako referiraju na izvanknjiževnu zbilju likovima kao nositeljima jezika. U tom je kontekstu zanimljiv primjer biografije kao govornog žanra kojim se eksplicitno karakterizira lik. U pripovijetci *Illustrissimus Battorych* pripovjedač izlaže opširnu biografiju glavnoga lika.

Normativni karakter (auto)biografskog žanra proizlazi iz potreba njegove društvene legitimizacije. Prihvatit ćemo bez razmišljanja operacije koje idu za izgradnjom predodžbe o (auto)biografskom žanru: jedinstvo subjekta, zbiljnost pripovijedanih događaja, kontinuitet života, iskrenost kazivanja i slično (usp. Velčić 1991:75). Legitimacija se može potencirati pozivanjem na već poznati primjer — u Batorića na primjer cara Dioklecijana. To je smisao mnogih jezičnih oblika — da služe kao funkcija odnosa kojima se opisuju ili legitimira društvena zbilja. Opis Batorićeve javne i političke djelatnosti dobar je primjer za tu tezu. Sljedeći odlomak pokazuje zanimljivo pretapanje povijesti jedne nacionalne zajednice i biografije predstavnika njezine društvene elite, u kojemu se jedinstvo subjekta projicira u jedinstvo hrvatskoga nacionalnog subjekta koji počiva na "državnom pravu hrvatske srednjovjekovne kraljevine", čiji je plemeniti Batorić legitimni predstavnik:

Međutim se počelo sve jačim šumom javljati novo vrijeme. Kako je Batorić bio mirne i obzirne čudi, mogao je i u Hrvatskoj i u Ugarskoj postrance ostati. I tako su se baš u Hrvatskoj pouzdavale u nj sve stranke. Dvor ga je visoko cijenio, znajući mu lojalnost, uzvišenu nad svaku sumnju; s liberalcima je bio jednih nazora, a s konzervativcima se je slagao ne odobravajući prežestoke navale liberalaca na tadašnje prilike. Na to ga je sililo već njegovo odlično mjesto, koje je — ne da se tajiti — i liberalnije i energičnije značajeve od Batorića moglo još uvijek ukrotiti.

Drugačije bijaše u Hrvatskoj. Novi pokret imao je ovdje posve drugu svrhu i druge oblike. Dok se u Ugarskoj napredna stranka, barem iz početka, borila s bečkom kamarilom skroz na historičkom temelju i tek branila historičkim razvitkom uzdržanu i opravdanu samostalnost Ugarske od bečke uprave i tako stajala na stanovištu koje je Batoriću bilo skroz razumljivo: u Hrvatskoj su novi ljudi baš taj historički temelj sve više i više napuštali i stavljali ciljeve skroz tuđe dotadašnjem razvitku, koji nisu bili ni u kakvom historičkom savezu s Hrvatskom. Dok je probuđena narodna svijest bila u granicama određenim prošlošću, Batorić je također krepko stajao uz taj pokret. Ta kao mlad čovjek živio je u doba biskupa Vrhovca. Uz Kuševića i Ožegovića znanstvenom je radnjom na latinskom jeziku suzbijao ludosti mađarskih nazoviučenjaka kad su nijekali političku osebjnost kraljevina Hrvatske.

Dapače i usred Ugarske, gdje je najviše boravio, svakom je prilikom branio uz jura municipalia također kraljevinu Hrvatsku kano posestrimu Ugarske, a zloglasnoga virovitičkoga podžupana Ivana Salopeka javno je u kući velikaša nazvao Efijaltom svoje domovine. Isto je tako prijatno pratio razvitak probuđene narodne svijesti premda mu bijaše umnogom nerazumljivo čitavo to naprezanje i nastojanje mladih ljudi, jer je on sav ureza u literaturu latinskih klasika i samo se pripadom zanimao klasičnom književnosti Nijemaca, Francuza, Talijana. Osim toga bio je već čovjek stariji i visoki dostojanstvenik, pa ga je sve to priječilo da se svim žarom prikupi u onaj zanosni krug naših prvaka koji je sav poezijom, a ničim drugim, odisao i živio. Kad se pak taj pokret zavio u oblake ilirizma, kad ga je, ma i preko njegove volje, umjela za se upotrijebiti bečka uprava, tad je Batorić, taj slavljani jurist, ne mogavši shvatiti kako bi se moglo stoljetnim diplomama, člancima i ugovorima priznato hrvatsko ime zamijeniti ilirskim — kojim su po njegovu znanju dosele domaću kraljevinu nazivali samo fratri u svojim kronikama — tad je Batorić, kako reko, bio bliži sa svojim nazorima Aleksandru Draškoviću negoli Janku Draškoviću.

...

Bez srdžbe i razdraženosti — barem je tako mislio — ostavi Batorić poprište javnoga života te se nastani u Brezovici, zacijelo misleći na cara Dioklecijana i njegov kupus. Nastojao je dostići svoje uzore u rimskom svijetu i baš se uglubio u mudre izreke stoičke škole o pravom shvaćanju svijeta, a tješio se i svojom dobi — no ipak se sred ladanjske samoće brzo u njem pojavila želja da opet radi (Gjalski 29-31).

Ideološko opravdanje jedinstvene mađarske države temeljilo se na doktrini o "svetoj kruni" sv. Stjepana. Ta kruna nije istovjetna s kraljem koji je tek njezin dio. Ona je simbol jedinstvene države te zajednice kralja i mađarskoga "političkog naroda", a obuhvaća neraskidivo mađarsko državno područje (prema Pragmatičkoj sankciji iz godine 1723.), koje se sastoji od središta (territorium metropolitanum) te pridruženih strana (partes adnexae), tj. Kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, a nakon hrvatsko-ugarske nagodbe 1868. i Rijeke kao posebnoga tijela te "svete krune" (Gross 1992:121).

U pripovijetci se ironična naslova *Perillustris ac generosus Cintek* u razgovoru pri slučajnom susretu iznosi biografija pripadnika nižeg, "šljivarskog" plemićkog staleža, plemenitog Cinteka. Konzistentnost Batorićeva identiteta suprotna je Cintekovu porijeklu i biografiji, a njegov je lik primjer oportunističkog fluidnog identiteta. No, na neki paradoksalan način i njegova je biografija legitimirana poviješću hrvatske nacionalne zajednice u toku koje je hrvatsko društvo plutalo maticama venecijanskih, bečkih, budimpeštanskih i beogradskih Megalomanija:

Imam čast da se predstavim — ja sam nobilis et quondam dominus terrestris Arpad pl. Cintek de Vučja Gorica, vlastelin u Ferrekovcu i Vugrovom Polju, posjednik kuće u Varaždinu i više livada na Sutli,

začasni protokolist slavne varaždinske županije i član gospodarske podružnice u Z.

A otkada si Arpad, ta prije si bio Kajmir? — uleti mu sa šalom u riječ Ercigonja.

— Istina — u ilirskom koledaru stoji uz moje ime Ermenegildo ime Kajmir — i ja sam se tako nazivao dok sam bio "ilirac", ali, hvala bogu, oči nam se otvoriše — sad se povratismo u pravo kolo! Illustrissime — sad sem nihov — dušom i telom nihov — nek se obnovi osamstogodišnji savez!

— I zato si sada Arpad?

— Ta — da. Rekao mi Erdödyjev provizor da je Kajmir isto što u mađarskom Arpad, pa zašto ne bih onda? Nije li možda slavno i lijepo ime?

— Bene — bene, ali, molim te, zašto si kabanicu okrenuo? — nastavi Ercigonja koji je dušom i tijelom bio narodnjak, pa dapače i "Cintekima" nije dopuštao promjenu programa i političkog uvjerenja.

— Molim — molim, reverendissime, nemoj ti tako. — I mi imamo oštre zube. Nisam ja kabanicu okrenul. Toga jedan nobilis Cintek ne može da učini. Ja sam bil zaslepljen, a sada sam progledal. Kaj da je budem "ilirac" gde su nam ilirci pomogli do Bachove strahovlade, do silnih poreza, do zabrane duhanske, do skupe soli — ah — sve zlo odonda! Pa meni tako biva, koji sam radi toga nesretnoga ilirizma bio u večitu boju s pokojnim svojim ocem — koji sam radi iliraca prestal u školu da idem — pa iz "gramatike" već izašel i tako nisam svršil nauku. A da sam svršil, gde bi ja bil! Ne bi trebal sada da purane vozim na trg (Gjalski, 207-208).

Na hrvatskom saboru 1861. sustavno je formulirana hrvatska državnopravna ideologija. Ona se ipak temeljila na plemićkoj tradiciji, a uz manje je izmjene ostala temeljem državnopravne ideologije do hrvatsko-ugarske nagodbe. Prema tom uvjerenju "ustav" Trojedne kraljevine ima pravni kontinuitet od vremena narodnih kraljeva, ali se prilagođavao duhu vremena putem vlastitog zakonodavstva na staleškom saboru. To je temeljno gledište u suprotnosti s mađarskim državnopravnim kontinuitetom koji proizlazi isključivo iz zaključaka Ugarskoga sabora (Gross 1992:130-131).

Hrvatski je sabor 1861. postavio temelje hrvatskoj državnopravnoj ideologiji i politici i time otvorio raspravu o tome tko je zapravo nositelj državnosti Trojedne Kraljevine ili, drugim riječima, koji je sadržaj pojma "hrvatski politički narod". Sigurno je samo to da to više nije plemićki *populus politicus*, nego cijelo stanovništvo Trojedne Kraljevine. Najlakše je zato bilo upotrijebiti pojam "narod" u smislu stanovništva. Odmah se pojavio i problem razlikovanja između pojma "političkog naroda" kao nositelja državnosti, dakle smisla povezanog s teritorijem, i "naroda" kao genetičke nacije s povijesno kulturnim obilježjima i određenom tradicijom bez obzira na teritorij (Gross 1992:150).

S druge strane, uporaba termina "narod" u 19. stoljeću vezana je uz doživljavanje naroda kao monolitne skupine koja pripada nižem sloju društva. Narod je prema takvu shvaćanju necivilizirani društveni elemenat, sastavljen od nepismenih ili polupismenih ljudi koji žive u seoskim zajednicama, društvena skupina koja se određuje negativno u odnosu na obrazovani sloj društva.

Devetnaesto je stoljeće u hrvatskoj književnosti doba regionalizma. Pisari iz različitih krajeva Hrvatske bave se problemima sredine u kojoj žive ili iz koje potječu, opisujući globalne društvene i gospodarske promjene na određenom lokalitetu ili (re)konstruiraju različite tipove tradicijskoga života. Opisi običaja prisutni su u mnogim djelima hrvatske proze toga razdoblja, no svaki im pisac pridaje stanovitu funkciju u kontekstu svijeta svoga djela. Dominantni je društveni problem toga vremena pitanje hrvatskoga identiteta, jer je pod silnicama susjednih imperijalizama bila dovedena u pitanje i sama opstojnost hrvatskoga naroda. Zato su napori mnogih pisaca usmjereni na određivanje kulturnog identiteta naroda, iz čega je i proizišlo zanimanje za narodne običaje shvaćene kao nepomične identitetne tradicije. U Gjalskijevu se djelu nalaze iskazi kojima se ekspliciraju značajke "naroda", a hrvatski se narod određuje u odnosu prema drugim europskim narodima na osovini dihotomije vlastito-tuđe. Plemeniti Batorić čuvar je i zagovornik hrvatske autentičnosti, dok je pripovjedačeva stara tetka zagovornica "visoke" strane kulture te Batoriću zamjera što se zapustio, kao i većina Hrvata:

Pred nju, izim seljaka i svećenika, nije mogao nitko doći a de se prije ne najavi. Bili su dapače određeni dani i sati primanja. Batorić joj se i poradi toga i rugao i ljutio se. — "Kako do bijesa može podnijeti takovih ludorija! To je za Kranjce možda dobro — ali ne za nas Hrvate." (Gjalski, 134).

Iskaz Batorićeve tetke:

Ah — nemoj ti meni! Svi su naši Hrvati takvi — i žene hrvatske. Kad prevale prvu mladost, misle da nisu više dužni da paze na svoju vanjštinu. Smiješna im je dapače takova briga (Gjalski, 134).

U Batorićevim ustima hrvatski "konzervativizam" zvuči kao fatum, kao nešto što se ne da promijeniti. Bijeg od industrijalizacije nije uvjetovan samo siromaštvom nego i stanovitom "prirodom hrvatske duše", što nas razlikuje od pripadnika drugih naroda:

Taj ustaje zorom (Berger), ide sam u polje. Vrag si ga znal, kod njega idu strojevi, a znaš kak je ono naš Radičević naručil željezne plugove i nekakve ekstirpatore — a sve skup ni bilo za niš. Sad mu vu suši v prašini sve skupa leži. Nisu takve stvari za naše ljude. Kaj bu naš "kumek" s takvimi vragolijami — ali — Kranjec sam ide k stroju — — sam svagde ravna — a mi — gde bu nas koji kaj takovo? (Gjalski, 111).

Batorić osobinu hrvatskoga "naroda" fiksira formulom kojom se izražava pristajanje na sudbinsku neminovnost zbivanja, a inačicu te formule majstorski je razradio i Krleža u *Baladama Petrice Kerempuha*:

Ja bih rekao da mu je pomogla ona hrvatskom čovjeku prirođena filozofija, koju ne bih nazvao fatalizmom, ali koja ipak tješi: "Moralo je tako biti!" Pomogla mu može biti i ona melankolija slavenske duše koja ne nazire u svijetu bogzna koje sreće. Dakako — mi Hrvati! — — najviše mu pomogla ona u hrvatskog naroda obična mukotrpnost, ucijepljena stoljetnim mučeništvom (Gjalski, 86).

Pored društvenih i gospodarskih promjena, koje su uvjetovale raspadanje zastarjelih oblika društvenih odnosa, Gjalski bilježi i religijsko-kulturnu diferencijaciju hrvatskoga naroda uzrokovanu prihvaćanjem različitih civilizacijskih stečevina. U posljednoj se pripovijetci zbirke *Beg sa Sutle* opisuje plemić, gospodin Korić, koji smatra da porijeklo njegove obitelji potječe od bosanskih begova Korića i sklon je veličanju orijentalne kulture bosanskih begova.

U onim godinama bili smo još uistinu s ove i s one strane Save i Une jedni drugima dalji i nepoznatiji negoli su nama najudaljeniji narodi sjevera ili dapače Amerike, a njima često je bliža bila — ne tek Anatolija, već dapače onamo Sirija i još dalje (Gjalski, 234).

Ta je činjenica potencirana modnim izgledom:

Tamosmeda surka s tamnocrvenim gajtanima, jasnomodri prsluk i tamnomodre hlače: sve to bijaše suviše široko prikrojeno, kao hotimice približeno orijentalnoj nošnji. U ono vrijeme, bilo je to na koncu šezdesetih ili u početku sedamdesetih godina, u nas je već sasvim bio prestao zanos za narodnu nošnju, te je naš beg izgledao prilično čudno. (Gjalski, 232-233).

Kompleks odnosa s muslimanskim svijetom, koji je jedan od temeljnih problema toga doba, Gjalski prikazuje u slici iz svakodnevna života. Ovdje se različiti sukobljeni ideološki svjetovi prelamaju u iskazu pripovjedača, a ne u izravnom govoru likova:

I sad se bujica Korićevih riječi spustila starim svojim koritom — stao pričati o rođacima begovima. Tu je izazvao namali otpor u Jovanovića. Taj je napokon suviše živo nosio u sebi i u duši svojoj tradiciju o stoljetnom jadu i ropstvu bijedne raje, kao i tradiciju o padu carstva srpskoga na Kosovu, a da bi se mogao odmah uzvinuti do shvaćanja Korićevih riječi kojima je slavio bosanske begove i Turke. Napokon i župnik, pa i svi ostali nisu ga pravo razumjeli. Svima je bilo čudno kako može Korić da slavi begove i age, o kojima i narodna pjesma i Gundulić i Mažuranić pjevaju da su mučitelji kršćanske raje (Gjalski, 245).

Napokon, u ono vrijeme doista i predrasuda i nepoznavanja stanja stvari, i narodna tradicija i politička agitacija, sve — sve bijaše protivno

onakvu stanovištu kakvo zauzimaše moj beg sa Sutle. (Gjalski, 245-246).

Takvom je mijenju pogodio i ustanak kršćanskoga dijela stanovništva protiv turske vlasti. Ustanak raje protiv turske tlake počeo je u Hercegovini 19. lipnja 1875. među hrvatskim stanovništvom oko Gabele, a zatim 9. srpnja među srpskim stanovništvom oko Nevesinja da bi se nakon mjesec dana počeo širiti u Bosni, prije svega u Bosanskoj krajini, a zatim i u Sandžaku. Bila je to agrarna pobuna protiv neizdrživog položaja kršćanskog seljaštva unutar turskoga feudalnog sustava. Iako je već na početku ustanka počeo bijeg bosansko-hercegovačkoga srpskog stanovništva u Dalmaciju, Krajinu i Crnu Goru, nije odmah bilo jasno da ovaj put nije riječ samo o jednoj od brojnih pobuna nego da je to pokret znatno širih razmjera. Oružani otpor seljaka ubrzo se pretvorio u bunu kojoj su na čelo stali srpski trgovci, ali nisu uspjeli stvoriti jedinstveni nacionalni pokret zbog suprotnosti srpske i crnogorske dinastije. Nije uspio pokušaj jedinstvene organizacije ustanka pa su se ustanici i dalje dijelili u skupine s različitim interesima, a seljaci su radije bježali preko granice nego da se pridruže pojedinim četama (Gross 1992:438).

Nedugo zatim dolazi i do austrijske okupacije Bosne i Hercegovine godine 1878. Hadži Loja je bio organizator pobune protiv ulaska austrijske vojske, a Korićev komentar o mobiliziranim sinovima izražen je poslovičom iz epskog repertoara, nakon koje slijedi pripovjedačev rezignirajući zaključak:

Što bog daje i sreća junačka (Gjalski, 253).

Tako se "rođaci" našli u Bosni da jedan drugomu zataru pleme i ime, a moj Korić ostade posljednji svoje krvi da i on brzo poslije toga zauvijek sklopi trudne oči (Gjalski, 254).

"Okupacija je počela 29. srpnja 1878. prelaskom generala J. Filipovića preko Save. Bila je to prva akcija austro-ugarske vojske nakon što je vojnim zakonom 1868. organizirana na temelju opće vojne obaveze. Nije se očekivao otpor i smatralo se općenito da će vojska "ušetati". Međutim, već 3. kolovoza napadnuta je glavna kolona a ustanak uglavnom muslimanskoga stanovništva proširio se na više područja. Vojska nije bila spremna da ratuje u šumovitim, planinskim predjelima. Ceste su bile loše ili nikakve tako da se opskrba morala kretati uz glavninu. Vojska nije imala prijevoznih sredstava pa je oko 10.000 seljaka u Krajini, Provincijalu a i u Ugarskoj moralo usred poljoprivrednih radova davati pretprege i voziti ih štoviše do fronte. To je izazivalo kaos i bijeg seljaka, a mnogi su pretrpjeli razne štete kao što su gubitak kola ili konja" (Gross 1992:460).

Tragičnost tih zbivanja Gjalski je dojmljivo prikazao u sceni u kojoj mobilizirani Korićev sin, kao austrijski vojnik koji je u kući svog rođaka, bosanskog bega Korića pronašao skriveno oružje, mora po nalogu generala predati rođaka da ga strijeljaju. Taj čin izaziva daljnji niz krvoprolića koja završavaju bratouobilačkim istrebljenjem roda Korićevih.

Današnje vrijeme, u kojemu su nacionalne ideologije u nekim dijelovima svijeta postale snažnim čimbenikom društvene mobilizacije, nametnulo mi je odeđeni kontekst čitanja Gjalskijeva djela. Analizirani govorni žanrovi zbirke pripovijedaka najvećim dijelom referiraju na političke, gospodarske i kulturno identitetne zbiljnosti, te međusobnim sučeljavanjima u govoru likova oblikuju povijesni, politički i kulturni identitet hrvatske nacije. Time se Hrvatskoj daje legitimitet kao zemlji političkoga naroda, čija se povijesna nesreća sastoji u tome što njezini društveni čimbenici i institucije nisu imale dovoljno političke, gospodarske i vojne moći da u "vremenu nacija" konstituiraju državu. Ovaj je tekst tek jedna od mogućih interpretacija Gjalskijeve zbirke, koja je proizašla iz uvjerenja da je kontekst djela politički, pravni i gospodarski položaj Hrvatske unutar Habsburškoga i Austro-Ugarskoga Carstva.

NAVEDENA LITERATURA

- Banac, Ivo. 1995. *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji. Porijeklo, povijest, politika*. Zagreb: Durieux.
- Bahtin, Mihail. 1989. *O romanu*. Beograd: Nolit.
- Frangješ, Ivo. 1975. "Realizam". *Povijest hrvatske književnosti*, knj. 4. Zagreb: Liber - Mladost, 219-499.
- Gellner, Ernest. 1998. *Nacije i Nacionalizam*. Zagreb: Politička kultura.
- Gjalski, Ksaver Šandor. 1974. *Pod starim krovovima*. Zagreb: Školska knjiga.
- Gross, Mirjana i Agneza Szabo. 1992. *Prema hrvatskome građanskom društvu. Društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća*. Zagreb: Globus.
- Hobsbawm, Eric J. 1993. *Nacije i Nacionalizam. Program, mit, stvarnost*. Zagreb: Novi liber.

Sloterdijk, Peter. 1992. *Doći na svijet, dospjeti u jezik. Frankfurtska predavanja*. Zagreb: Naklada MD.

Velčić, Mirna. 1991. *Otisak priče. Intertekstualno proučavanje autobiografije*. Zagreb: August Cesarec.

THE LANGUAGE GENRES IN *POD STARIM KROVOVIMA*
[UNDER THE ANCIENT ROOFS] BY GJALSKI
IN THE HISTORICAL, POLITICAL AND ECONOMIC CONTEXT

SUMMARY

The paper offers an analysis of the short story collection "Pod starim krovovima" ("Under the Ancient Roofs" by Ksaver Šandor Gjalski in the historical, political and economic context. The analysis showed that larger prose units consist of a number of language genres, incorporated into text using different literary strategies. It is also shown that a narrating character is the basis of a novel or larger prose form — for, by talking, he transmits particular statements that already exist in the language of the community whose part it is, adding to them his own attitudes and opinions. This way, the language communication channel is created, and the statements of the prose characters point the literary text towards the references external to literature, embracing the entire social life of a particular community.

Besides discussing the theoretical literary issues, the paper also presents the relationships between the fiction literary text and the various social reality it refers to. This problem is not being theoretically discussed, but by placing different spoken genres from Gjalski's collection within the historical context, whose description and analysis have been taken from the detailed historical study by Mirjana Gross and Agneza Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu* [Towards the Croatian Civil Society].

Keywords: literature, oral genres, history